

FRA VIBORG AMT

2001

FRA VIBORG AMT 2001

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg amt

66. årgang

Kongemordet i Finderup

Foredrag holdt i forbindelse med udgravningerne af Marsk Srigs borg på Hjelm 22. juni 1999; hist og her omformet under indtryk af de synspunkter og kommentarer, der fremkom under den efterfølgende diskussion.

Kilderne

Kilderne til mordet på Erik Glipping: Breve, retsdokumenter, gavebøger, årbøger, krøniker, folkeviser – er ikke af lige stor værdi. Om en oplysning stammer fra den ene eller den anden af de fortidige kilder er alligevel for mange af mindre betydning. Desuden har Otto Baches maleri »De sammensvorne rider fra Finderup efter Erik Klippings drab« og B.S. Ingemanns roman »Erik Menveds barndom« fået afgørende indflydelse på den gængse opfattelse af de dramatiske begivenheder for 700 år siden. I noget mindre grad har Ebbe Kløvedal Reichs »Festen for Cæcilie« fået status som kilde, men det hænder, at den inddrages i debatten om, hvad der skete dengang.

Det er således næsten umuligt at tale om mordet i Finderup; det hedder nu engang Finderup lade. Jeg tror ikke meget på den lade. Hvad i alverden skulle kongen ligge i lade for? Vi andre ville vel heller ikke lade dronning Margrethe overnatte i carporten, hvis hun kom forbi en dag. Laden dukker op i en folkeviser – hvem ved, måske bare for rimets skyld – og derefter i en sen svensk årbog fra 1400-tallet. Det kan godt være, at der er en eller anden detalje i folkeviserne, der passer, men der stilles ikke sandhedskrav til skønlitteratur, og når vi ikke kan afgøre, hvad der er sandt og hvad der er digt, er det bedst at holde al skønlitteratur udenfor den videre undersøgelse.

Middelalderens årbøger er ikke en mellemtung mellem fuldt troværdige kilder og skønlitteratur, men en blanding af disse to elementer. Forfatterne *vidste* noget og fortalte det, og de *troede* noget og fortalte også det. Almindelig sund fornuft kan sortere de fleste af årbøgernes oplysninger i disse to kategorier, og det er umådelig vigtigt at få det gjort.

Specielt må det slås fast – sådan rigtig for alvor fast, at de folk der dræbte Erik Glipping, ikke bagefter opsøgte munke hvis identitet vi ikke kender, i klostre hvis adresse man ret beset kun kan gætte sig til, for at fortælle hvem de var og hvorfor de havde myrdet. End ikke hvis morderne havde fornemmet eftertidens historieinteresse, kunne de vel finde på sådan noget. Munkene vidste ikke bedre end andet godtfolk i riget, hvem der havde myrdet og hvorfor det blev gjort, men selvfølgelig snakkede de og gættede og regnede ud. Det kan vi lige så godt gøre selv, og årbøgernes gætterier kan umuligt blive afgørende for sagens opklaring. Derimod vidste munkene naturligvis udmærket, hvem der blev dømt for mordet.

Sjællandske årbog beretter at kongemordet skete i Finderup, Lunde-årbogen at det fandt sted St. Cecilie nat, mens Lübske årbog fortæller, at mange på grund af kongemordet »blev fordrevet fra riget og nogle folk siden dømt til at lide en forsmædelig død«. Denne årbog oplyser også, at kongen blev myrdet for sin ukyskheds skyld, og det skal man selvfølgelig ikke tro på, men der tilføjes et meget spændende lille »hedder det«, og så er der pludselig tale om et sandfærdigt vidnesbyrd:

Lübske årbog blev skrevet i 1320'erne. Oplysningerne om årene indtil 1288 er nærmest afskrift efter den ældre Ribeårbog, men puttet ind i afskriften er sætningen »For sin ukyskheds skyld, hedder det«. Det må betyde, at folk i Lübeck endnu så sent som i 1320'erne – 40 år efter kongemordet – mente, at kongen var blevet dræbt på grund af sin »ukyskhed« og »ukyskhed« skal nok i bred forstand beskrive hans utallige brud på almindelige moralske spilleregler. At folk beskæftigede sig med mordet så mange år efter, kan ikke undre, når man sammenholder det med vore dages vedholdende interesse for mordet på præsident Kennedy.

Kongemordet

St. Cecilie nat betyder aftenen før eller natten til St. Cecilie dag den 22. november. Døgnet skiftede ved aftenstide, og St. Cecilie nat kan derfor godt være 21. november på samme måde, som St. Hans fejres om aftenen den 23. juni selv om det først er St. Hans dag den 24. juni.

Stedet for kongemordet kan udpeges. I princippet bygges en katolsk kirke over en helgens grav. Er en rigtig helgengrav ikke disponibel, anbringer man i stedet helgenlevninger i alterbordet. Chancen for at få en »rigtig« helgengrav lod man ikke gå fra sig: Når prominente folk døde

på uforudseelig vis, forelå der mulighed for, at der ville ske mirakler på stedet med senere helgenkåring til følge. Derfor sørgede man for at bygge et kapel på drabsstedet. At Erik Glipping skulle kunne blive helgen, ville de fleste nok tvivle på, men Herrens veje er uransagelige... Kapellet blev opført på mordstedet i Finderup, et godt stykke borte fra sognekirken, ja nærmest i den anden ende af landsbyen. Erik blev aldrig helgen og to gudshuse var for meget for det lille landsbysamfund, når valfart ikke bragte fremmede folk til stedet. Efter reformationen blev det ene nedbrudt efter kongelig bevilling af 23/12 1551. Ruinerne af en bygning af røde mursten blev fremdrager i slutningen af forrige århundrede og i 1891 rejste forfatteren etatsråd Thor Lange et mindekors på det sted, hvor alteret måtte have stået.

Dér døde Erik Glipping. En tid udelukkede man ikke, at det kunne være sket henne under alteret i sognekirken, for man vidste ikke med sikkerhed, om man i 1551 nedrev den lille sognekirke eller det store kapel. Nationalmuseets udgravninger i 1969 har imidlertid godtgjort, at mindekorset står på det rigtige sted. Det er den oprindelige sognekirke, der endnu er sognekirke. Det er i øvrigt en meget beskeden bygning; størrelsen afspejler formodentlig landsbyens ringe status på byggetidspunktet.

Finderup ligger kun 10 kilometer sydvest for Viborg. Her lagde kongen sig til ro for sidste gang den 21. november 1286 og her blev han myrdet i nattens løb. Finderup nævnes i vore kilder ikke før kongemordet. Stednavneudvalgets og Trap: Danmarks oplysning om, at bynavnet dukker op 1277, er forkert. Man læser undertiden, at Finderup dengang lå på landevejen mellem Viborg og Holstebro. Det gør byen i hvert fald ikke nu, men man har vel søgt en forklaring på, at kongen fandt på at komme netop til dette sted: Måske var han på rejse mellem de to byer. Andre tror, at han var på jagt i de store skove. Det kan da godt være. Han kan endda have fundet på at jage lidt, mens han var på vej fra Holstebro til Viborg (snarere end den modsatte vej, vil jeg tro).

Det står som den første mærkværdighed i begivenhedsforløbet, at kongen fandt på at overnatte i Finderup. Forklaringen er måske så ligetil og udramatisk, at mærkværdighedsfønnelsen forsvinder. Kongen kan ikke være faret vild, for i Finderup kunne enhver vise på ret vej. Heller ikke var hans hest blevet halt, for så havde han ladet en af sine mænd aflevere sin. Og han var næppe heller selv så udmattet, at han ikke kunne klare det sidste stykke vej: Hvilken rutineret rytter ville ikke kunne ride de sidste 10 kilometer hjem til kongelige omgivelser, når al-

ternativet var al den panik, en improviseret tvangsovernatning i uegnede lokaliteter indebærer.

Nej, sådanne forhindringer bukker en rigtig konge ikke under for. Men bemærk at det foregik i november. Vejret blev såmænd bare så væmmeligt, at kongen søgte ly det første det bedste sted. Det kan være et pludseligt omslag: Regn, storm, slud, måske sne eller isslag – og så ville kongen lige varme sig lidt, før han tog det sidste nap. Det blev til mad og drikke, og nå ja, en lille en på øjet kunne man jo også snappe. – Og så blev han myrdet.

Passer denne antagelse, var stedet ganske tilfældigt og nærmest umuligt for andre at opspore samme nat, og så må drabsmændene have været sammen med kongen hele tiden, have været i hans nærhed, have udgjort hans følge eller en del deraf. Det passer også godt med alle de skriftlige vidnesbyrd, der forligger derom. »Kong Erik blev dræbt St. Cecilie nat på sit leje af sine egne mænd«, står der i Lundeårbogen.

»Han fik 56 sår«, tilføjer Rydårbogen, og det kan såmænd godt passe. De blev vel talt op dagen efter. Liget blev bragt til Viborg domkirke og begravelsen forberedt. Liget blev klædt i rød silke og lædersko og lagt i en trækiste beklædt med bly. Ved kongens side lagde man hans store slagsværd og på brystet fik han en lille sølvvæske hvori der lå et alterbrød som kompensation for, at han ikke havde fået den sidste nadver. Langs randen på æsken stod på latin: »Her er det brød, der giver løfte om det sande liv«. Kisten blev anbragt i en grav, muret af røde munkesten i gulvet midt i koret.

1708 blev graven flyttet længere mod vest i forbindelse med indretningen af en landemodesal (et retslokale) i højkoret. Ved flytningen blev gravens indhold undersøgt, og man så at kongens kranium havde mange små trekantede og runde huller, der kunne skyldes slag med stridshamre eller med morgenstjerner. De kunne nok også skyldes stikvåben som dolke eller spyd. Selv om tallet 56 ikke direkte nævnes, så viste undersøgelsen, at sårene var talrige. 1726 brændte domkirken og med den det meste af indholdet i kongegraven.

Kongen og hans mænd

Det hed sig, at det danske folk på landstinget havde ret til at udvælge det medlem af kongeslægten, der skulle overtage styret når en konge var død; normalt valgtes en af hans sønner. Valgkongedømme lægger op til en splidagtig kongefamilie og efter Valdemar Sejr blev konflikterne ty-

delige for enhver: Erik Plovpenning blev myrdet 1250. Han efterlod sig ingen sønner og broderen Abel valgtes til efterfølger. En voksende mistanke om, at det var ham, der stod bag mordet på Erik Plovpenning, førte til at man ikke valgte hans søn som efterfølger, men foretrak den tredje bror, Kristoffer. Han blev far til en af vores hovedpersoner: Erik Glipping. Abels søn blev hertug i Sønderjylland. Han fastholdt kravet på kongemagten med henvisning til at tilhøre kongeslægstens ældste gren, og valgberettiget var han. Det samme må gælde hans bror og efterfølger og dennes søn Valdemar, der er en anden af vores hovedpersoner. Han overtog ikke straks hertugdømmet da faderen var død; han var endnu ikke gammel nok til at regere selv.

Årbøgerne fortæller under 1282 intet om den første skrevne håndfæstning, men er alle meget optaget af, at der opstod strid mellem kong Erik og de fyrstelige herrer. 1283 blev et år med misvækst og hungersnød. Stormændene samledes flere gange til danehof: først i Helsingborg, så i Nykøbing og i september måned i Vordingborg. Her lykkedes det – til dels efter pres fra udlandet – at genoprette freden mellem de fyrstelige herrer: Hertug Valdemar fik nu overdraget Sønderjylland og grev Jakob fik Nørrehalland. Desuden fik hertugen af Sønderhalland sin søn udnævnt til drost i stedet for Peder Nielsen Hoseøl. Drogen var i særlig grad den, der fulgte kongen på rejserne rundt i landet, og dermed det nærmeste man i datiden kom vor tids statsminister.

Hertug Valdemar kom omgående i konflikt med kongen om sine rettigheder, og 1285 fængslede kongen ham. Et kongemord skal selvfølgelig ses i en sammenhæng. Hvad der skete i månederne omkring mordet på Erik Glipping, kendes kun i grove omrids. I de fleste årbøger er den begivenhed, der omtales umiddelbart *før* kongemordet i november 1286, at det under et danehof i Nyborg i marts måned på de høje herrens bøn blev besluttet at løslade hertug Valdemar. Dermed kom en farlig mand på fri fod.

Den første begivenhed, der omtales i årbøgerne *efter* kongemordet, er tilsvarende, at hertug Valdemar på danehof i Nyborg i marts 1287 (møde 1) fik overdraget det fulde herredømme i Sønderjylland.

Nu – og først nu – opstod der ifølge Rydårbogen strid mellem rigets stormænd i anledning af kongemordet. I pinsen 1287 – 2 måneder efter marts mødet og et halvt år efter kongemordet – trådte danehoffet sammen i Nyborg (møde 2) og på det blev omsider en række stormænd »i enighed«
dømt fra livet og gjort fredløse, mens hertug Valdemar blev indsat som rigsforstander for Erik Glippings søn Erik Menved.

Det er ikke underligt, at man allerede i samtiden satte Valdemar i forbindelse med kongemordet. Jyske årbog udpeger ham uden tøven som ophavsmanden, og også blandt vor tids forskere har denne opfattelse tilhængere.

Men konge blev han ikke. Erik Glipping havde været ivrig for at sikre sin nærmeste familie. Allerede i 1276 fik han arrangeret, at hans kun 2-årige søn fik kongetitel og at stormændene svor ham troskab. Efter kongemordet var tronen derfor slet ikke ledig. Med henvisning til at der ikke havde fundet et egentligt kongevalg sted på landstinget, kunne sagen måske være blevet genoptaget, men det skete ikke; tværtimod blev den nu 13-årige konge kronet juledag 1287. Han kaldtes allerede i samtiden Erik »Menved« uden at vi i dag kender meningen. Erik Glippings tilnavn stammer også fra hans samtid. Det træffes i kilderne 2 gange; den ene gang stavet med K, den anden med G, så valget er også i vore dage frit, men betydningen kender vi ikke.

Kilderne afslører ikke blot en konflikt mellem kongeslægten to grene, men også en tilsvarende splittelse blandt de danske stormænd: Kongen og »hans parti« tog hertugen til fange, mens »de høje herrer« fik ham løsladt og genindsat som hertug. Konflikten enkeltheder kendes ikke, men at der var forskellige grupperinger i toppen af det danske samfund, er der ikke noget besynderligt i. Begivenhederne tyder på, at der fandt flere magtskifter sted i 1280'erne, og man kunne forestille sig at man kunne finde frem til detaljer ved at undersøge, hvem der fik sit navn med, når kongen udfærdigede sine breve – eller sagt på en anden måde: hvem han var i selskab med, når han regerede.

Brevene bekræfter, at der fandt mange udskiftninger sted i kongens nærmeste kreds, men et system deri er det ikke muligt at påvise. Fra årbøgerne ved vi som sagt at splittelsen i rigets top kom åbent frem i foråret 1287 mellem møde 1 og 2. På det sidste af dem blev fredløshedsdommen afsagt. Det ene politiske parti må have sejret totalt, når dommen blev afsagt i enighed. Det andet politiske parti bestod af dem, der ikke skulle dømmes, men dømmes.

De fredløse

Et helt hold af tidligere magthavere blev fredløse. Dommen indebar, at forseelser mod de dømte – fx mord – ikke kunne retsforfølges. Det lå i luften, at mændene ville blive dræbt, hvis de ikke forsvandt, men reglerne sagde også, at fredløse skulle have en vis frist til at bringe sig i sikker-

hed, og det blev udnyttet: Den fornemste blandt de dømte og den, der i samtiden regnedes for deres leder, var kongens fjerne slægtning, grev Jakob af Nørrehalland. Han begav sig til sit grevskab og gjorde klar til at modstå angreb ved at opføre fæstningen Varberg. Hans massive kampestenhus eksisterer stadig som kerne i den senere stærkt udbyggede fæstning. Ved at isolere sig her, blev kontakten til de andre fredløse afbrudt og som ny leder fremstod marsk Stig Andersen. Marsken var landets hærchef og derigennem på en måde også adelens leder.

Stig Andersen regnes for medlem af den vidt udbredte Hvide-slægt, men hans forældre kendes ikke og meget ved vi heller ikke om ham selv. Han var vel den marsk Stig, der i 1276 nægtede at aflægge troskabsed til kongens søn, men 1277 hed marsken Henrik. 1281, 1282 og 1284 var Stig Andersen marsk, men ikke i 1283. I alt optræder Stig Andersen kun ganske få gange i de bevarede breve; sidste gang da han som forhenværende marsk 3 dage før fredløshedsdommen beordrede sine folk til at lade kannikerne i Århus have deres gods i Tirstrup sogn på Djursland i fred.

Sammen med en række af de øvrige dømte søgte Stig Andersen asyl i Norge, der da blev regeret af to brødre. Danskerne blev vel modtaget, for den norske kongeslægt havde et fjendtligt forhold til den danske på grund af uafklarede spørgsmål, der gik tilbage til arven efter Erik Plovpenning. De norske konger erklærede, at asyløgerne var dømt med urette og gjorde dem til deres mænd med al den beskyttelse og støtte dette indebar. Beslutningen forkyndtes i et åbent brev, hvor mændene anføres med navn og titel:

Ridderne Stig Andersen, Niels Knudsen, Niels Hallandsfar, Peder Jakobsen, Peder Porse og Stig Nielsen samt væbnerne Ove Kage og Rane Jonsen.¹ Med mændene fulgte deres nærmeste familie, og de fik foreløbig alle ophold på Kongshelle slot.

Tilbage i Danmark sad den umyndige konge omgivet af sejrherrene fra sidste danehof, men havde denne gruppe været enig før, så blev den splittet nu: Én magtgruppe udvirkede hertug Valdemars udnævnelse til rigsforstander,² mens en anden magtgruppe samlede om enkedronning Agnes, der meget hurtigt optrådte som sin søn Eriks formynder og regerede i hans navn. Under det første rigsmøde i 1287 udstedtes 26. marts et brev i barnekongens navn uden at den virkelige magt bag ham afsløres. 4 dage senere udstedtes fra Roskilde et nyt dekret. Det indledes: *»Agnes, af Guds nåde de danskes og venders dronning, til sine tro mænd..., hilsen og oprigtig kærlighed med Gud. Idet vi efter evne vil hjælpe*

enhver, der søger vor nærværelse for at opnå retfærdighed, har vi med samtykke af vor højtelskede søn, Erik, de danskes høje konge, og med almindelig tilslutning af vore råder ment at burde pålægge jer...» Brevet blev givet »i nærværelse af herrerne Vizlau og kongens råder«. Dronningen havde taget magten.

Vizlav var Rügens fyrste, og man fornemmer at han var dronning Agnes' særlig fortrolige. På danehoffet i maj 1287 (møde 2) nævnes for ham både hendes bror: kongens »kære onkel« Otto af Brandenburg og hertug Valdemar af Jylland. Da markgreverne af Brandenburg en måned senere forpligtede sig til aldrig at ville slutte forlig med kongemorderne, blev løftet afgivet til dronning Agnes og hendes søn, til fyrst Vizlav og til hertug Valdemar, og hermed er rækkefølgen i den danske ledelse sikkert registreret korrekt.

En hyppigt anvendt formulering bliver fra omkring 1290: »Erik af Guds nåde de danskes og venders konge (bestemmer sådan og sådan...) i nærværelse af vor kære moder, med vor drost, hr. Peder, som vidne«. Peder Nielsen Hoscøl fik senest i 1287 sit tidligere embede som drost tilbage, og han blev dronningen en trofast hjælper.

Mellem rigsforstander og formynder, mellem hertug Valdemar og dronning Agnes voksede spændingerne i hurtigt tempo. Jyske årbog udtrykker det sådan: »Eftersom kongen var meget ung, spandt hertug Valdemar af Sønderjylland, der havde adskillige gode venner blandt rigets adel, mange rænker mod barnekongen, men kongens mor, dronning Agnes, optrådte med klogskab og sammen med nogle adelsmænd, hvis hjerter Gud havde rørt, beskyttede hun uafbrudt kongen«. På rigsmødet i Skælskør april 1288 brød konflikten ud i lys lue: Hertug Valdemar tog dronningen til fange, »men efter få dage slap hun ved sin snildhed hertugen af hende«. Under det næste danehof prøvede Peder Hoscøl at tage hertug Valdemar til fange, men han blev selv fanget af hertugen og lagt i lænker i Sønderborg.

Den endelige sejr blev dronningens: Senest i juni 1288 var drost Peder igen en fri mand og hertug Valdemar forsvandt for bestandig ud af rigsstyret senest 1289.

I stedet kom der uro på de ydre fronter. En norsk flåde foretog årlige togter i danske farvande og plyndrede og ødelagde langs kysterne; byer som Helsingør og Svendborg blev afbrændt. Samtidig gik også marsk Stig og hans folk til angreb. 1288 gjorde de strandhugst i Nørrejylland og voldte megen fortræd; 1289 gik det ud over Samsø, Sjælland og Falster. 1290 byggede Stig Andersen sin borg på Hjelm; det bliver overor-

dentlig spændende at få mere at vide om den. Det første spontane indtryk af udgravningerne er, at anlægget var stort. Jeg ser ikke for mig en forfulgt mand, der søgte tilflugt, men en mægtig herre, der indrettede sig som han fandt for godt. Fra Hjelm rettede han angreb mod de jyske kyster og overfaldt så hensynsløst forbifarende skibe, at den norske konge måtte skride ind. Han tilkaldte marsken og grev Jakob af Halland og pålagde dem at skåne de norske handelsforbindelser. Bagefter fik borgerne i Stralsund, Wismar og Lübeck referat af det skete og tilsagn om, at de fremtidig kunne færdes trygt i farvandene.

1293 døde marsken på Hjelm, 1294 blev Rane Jonsen pågrebet og lagt på stejle ved Roskilde og 1295 blev Ove Kage slået ihjel af borgerne i Viborg. Jyske årbog kommenterer nøgternt de fredløses skæbne: *»Ved Guds hjælp kom de hurtigt af dage, idet nogle døde en naturlig død, andre blev radbrækkede eller halshuggede«*. Populære var de fredløse ikke. Tilbage i Norge forblev en mere anonym gruppe, der ikke generede deres gamle fædreland.

Afgørende for udviklingen blev nye magtforhold i Danmark: Erik Menved var efterhånden blevet 18 år gammel og overtog selv styret; sidste gang dronning Agnes optrådte sammen med ham, var februar 1293. Omtrent i samme øjeblik som hendes rolle som formynder var udspillet, drog hun sydpå og ægtede grev Gerhard II af Holsten, skønt han havde ligget i fjendskab med hendes første ægtefælle *»så det havde mange mandefald til følge«*. Han havde deltaget i danehoffet i 1283 som modspiller til Erik Glipping, og 1286 var han blandt dem, der garanterede for hertug Valdemars troskab før han fik overladt Sønderjylland, altså også her som en slags modspiller til Erik Glipping. Ellers træffes han ikke i kongeriget før i 1296, og på den baggrund virker ægteskabet i dag overraskende – og måske gjorde det det også dengang.

Var Erik Menved ved magtovertagelsen kun 18 år, så var hans lillebror Kristoffer kun 16. De arbejdede i starten sammen og gjorde det umodent og ubetænksomt: 9. april 1294 lod kongen sin bror tage ærkebisp Jens Grand³ til fange. Paven sendte en højtstående gejstlig, Isarn, til Danmark for at få ham løsladt, koste hvad der ville. Om nødvendigt skulle han lægge riget under kirkens interdikt og under klokkeringning og ved tændte kerter udslynge bandlysnings dom mod kongen.

Da Isarn nåede frem, var Jens Grand mirakuløst undsluppet fra fangetårnet på Søborg og kunne følges med Isarn til pavehoffet i Rom. 1296 overlod kongen konflikten med ærkebiskoppen til afgørelse ved paven domstol.

23. december 1297 afsagde paven sin dom; den gik kongen imod. Kongen skulle fremtidig opføre sig ordentligt overfor kirkens folk, tilbagelevere det beslaglagte gods og betale kirken erstatning. Desuden skulle Jens Grand selv modtage en kæmpemæssig skadeserstatning: 40.000 mark rent sølv, noget nær 10 tons metal, værdier som knap fandtes i det danske rige – og i hvert fald da ikke stod til kongens disposition.

Kongen betalte ikke og tøvede også med at imødekomme de øvrige fordringer. 1298 kom Isarn igen til Danmark, lyste kongen og hans bror i band og lagde Danmark under interdikt indtil kongen makkede ret. Interdiktet kom til at vare 4 år og 10 uger.

Kongen reagerede snedigt: Han skrev det mest ydmyge brev til paven og indledte det således: »*Erik, de danskes og venders konge, til den allerseligste fader hr Bonifacius, den almindelige romerske kirkes øverste biskop, fromme og ydmyge kys på Hans Helligheds fod*«. I brevet forklarede kongen, at han umuligt kunne forliges med den træske ærkebisp, der havde medansvar for mordet på hans far. Han bad om forsoning, ophævelse af interdiktet og en ny dom i sagen. Til gengæld ville han gøre alt, hvad han blev anmodet om. »*Tal herre, og lad din tjener høre*«.

Paven accepterede og afsagde en ny dom februar 1302. Skyldspørgsmålet blev der ikke røkket ved, tilbageleveringer og erstatninger til kirken heller ikke, men beløbet til Jens Grand nedsattes til 10.000 mark sølv. Det var dog en besparelse på 7.000 kg! Kongen gav ærkebiskoppen et gældspapir på beløbet, og det lå endnu blandt Jens Grands ting, da de blev registreret efter hans død 1327. Pengene kom aldrig til udbetaling.

Retssagen

Nu var det jo kongemordet, der skulle klarlægges, men Jens Grand-historien er taget med, fordi det efter min mening er fra denne proces de vigtigste aktstykker til kongemordets opklaring skal hentes. Retssagen blev ført 1296-1297 og blev genoptaget 1302. Aktstykkerne er ikke daterede, men de dele der refereres her, må stamme fra parternes første forelæggelse i 1296.

En af kongens anklager gik på, at Jens Grand havde haft kontakt med de fredløse. Kongemordet blev på den måde inddraget i retssagen, og sagsakterne er vore eneste *retskilder* til mordets opklaring. Her er ikke tale om, hvad tilfældige munke havde hørt af tilfældige rygter. Nej, det er kongens sagførere, der fremfører Danmarks officielle erklæring om de dømtes skyld, og landets ærkebiskop, der som modpart påviser fejlene

deri. Det er det tætteste, vi i dag kommer vore hovedpersoner og det tætteste vi kommer på retsopgøret efter kongemordet.

Man kan ikke uden videre stole på alt, hvad der blev fremført. Sådan er det med udsagnene i enhver retssag; men vi kan stole på, at de konstateringer og påstande aktstykkerne indeholder, virkelig blev fremført for dommerne. Aktstykkerne indeholder tanker, som virkelig er blevet tænkt af levende mennesker og fremført af levende mennesker og bevarer uden senere indblanding til vore dage. Der står at læse, hvad kongen i 1290'erne hævdede og hvad Jens Grand hævdede og hvad parterne havde af indvendinger mod hinandens påstande.

Vi behøver ikke sætte spørgsmålstegn ved alt, hvad der blev sagt. Specielt er der ikke nogen grund til at tvivle på de omstændigheder, parterne var enige om. Først og fremmest var man enige om de fredløses sociale status, og at forholdet mellem dem og kongen op til mordet var endog særdeles godt. Erik Menveds advokater formulerer det sådan:

»Nogle af ærkebiskoppens frænder, nemlig grev Jakob, marsk Stig, Peder Jakobsen, Rane Jonsen og flere andre af deres slægt opfostrede Erik Glipping som var det hans sønner og ophøjede dem. Fornemme var de af byrd, men ulykkelig blev deres skæbne. Kongen gjorde dem rige frem for andre, havde dem i sin nærmeste omgangskreds, lod dem råde for riget, satte dem over rigets midler og indtægter og beholdt for sig selv kun kongenavnet.«

Jens Grands svarede hertil:

»Når det nu siges, at han gjorde dem rige, så er svaret, at jeg ikke mener det uden videre, for selv om han af og til var gavmild mod dem på grund af deres tjenester, så satte de dog endnu mere til af deres ejendele for kongens skyld eller som følge af, at de var blandt de rigeste og mest betroede mænd i riget. Jeg mener heller ikke, at han lod dem råde for riget, men de var knyttet til ham med det nærmeste slægtskabsbånd, havde modtaget mange velgerninger af ham og adskillige af dem havde ikke tøvet med at sætte deres liv og gods i fare for kongen og for at opretholde hans ære.«

Lad også os være enige om, at et hold af landets fornemste mænd – med nære familieband indbyrdes, med Hvideslægten og med kongeslægten – i 1280'erne udgjorde Erik Glippings omgangskreds, periodevis hans daglige hjælpere i styret af landet som greve af Nørrehalland, marsk (hærchef), kammermester (finansminister), foged på Fyn (vicekonge dér) og sikkert i endnu flere roller. Forholdet mellem dem var godt. De brugte af deres velstand i kongens navn og på kongen selv, når det faldt naturligt, og kongen gav tilbage – måske endda i rigt mål – når han havde mulighed derfor. Han behandlede dem som sine sønner, et

udtryk, der undrer lidt, idet kongen ved sin død kun var 37 år gammel, men det refererer måske specielt til forholdet til væbnerne Rane Jonsen og Ove Kage. Det skyldes utvivlsomt deres ungdom, at de endnu ikke som kredsens øvrige medlemmer havde modtaget ridderslaget.⁴

Uenige var parterne naturligvis om ansvaret for kongemordet. Endnu i 1296, hele 10 år efter ugeringen, var det ikke lykkedes det officielle Danmark at finde en blot nogenlunde troværdig årsag til, at de fredløse skulle have forvoldt mordet. Det eneste der her ved pавens domstol blev fremført som forklaring, var:

»Efter at de havde taget al landets rigdom, mente de at de ikke havde nok, så længe rigets krone manglede. De samlede deres blinde skare af medskyldige, og disse mørkets sønner kastede sig midt om natten vildt over Herrens salvede, kong Erik, tilføjede ham utallige svære sår og myrdede ham på den grusomste måde, mens han lå i sin seng.«

Det giver ingen mening: Hvilken glæde skulle en hel flok vel have af en krone. Konger kunne de dog ikke blive alle sammen, og blev én konge, måtte de øvrige i bedste fald nøjes med hvad de havde i forvejen: ledende poster i landet. For at blive konge måtte man tilhøre kongeslægten, og kun grev Jakob havde så meget kongeblood i årerne, at han kunne regnes til den – men han var af en såkaldt uægte linie og blodet af gammel dato og næppe brugbart mere. Desuden blev man i Danmark ikke konge ved at slå en anden konge ihjel, men ved valg på tinge. Det kunne ingen fornuftig mand regne med ville ske, for Erik Menved var jo allerede på drabstidspunktet forsynet med kongetitel, og han overtog da også kongemagten uden indsigelse fra noget hold – og det skønt »mordholdet« stadig var i landet og måske havde magtbeføjelser endnu under det første danehof efter kongemordet (møde 1). Det var *derefter*, der blev uro, og på det *næste* danehof (møde 2) fredløshedsdømmen faldt.

Jens Grand bestrider naturligvis dette nonsens: De fleste af stormændene var flere dagsrejser borte fra mordstedet; kun Rane Jonsen var som kammermester i hans nærhed, og rygten sagde, at han efter evne havde forsvaret kongen skønt overrumplet og våbenløs. Noget bevis var der ikke i Jens Grands afvisning af de fredløses skyld. Man kan godt have ansvaret, selv om man er et par dagsrejser borte i gerningsøjeblikket. Men underligt er det unægtelig, at Rane Jonsen skulle have forsvaret kongen – og overlevet. Mærkeligt, at man efter at have tildelt kongen utallige sår, lod et øjenvidne overleve. Var det lykkedes for ham at stikke af? Forklaring kom der ikke, men der blev sikkert lyttet, da Jens Grand fortsatte:

»Men hvorledes og af hvilken ulykkelig årsag den nævnte konge gik til grunde på et mistænkeligt og øde sted, det har jeg i år fået fortalt af en person, der er troværdig og hævet over al indsigelse. Navnet kan, når det ønskes, meddeles dommerne og paven.«

Nådada!

Hvornår kan en kirkens mand – oven i købet en mand som Jens Grand: stejl og rethaverisk, men også from og retlinet, hævde at en person er troværdig og hævet over al indsigelse? Man siger det ikke om nogen modstander; heller ikke om nogen fjern bekendt. I virkeligheden er kun én troværdig og hævet over indsigelse: Den, der indrømmer at have begået udåden og forklarer hvorfor og hvordan.

Usandsynligt er det næppe heller, at en sådan person søger kirkens hjælp. Jeg troede engang, at det kunne ske i form af skriftemål og dette kunne samtidig forklare, hvorfor Jens Grand ikke uden videre ville komme frem med navnet på den skyldige. Jeg bad den lærde jesuit og middelalderkyndige Alfred Otto bekræfte min teori. Det gjorde han nu ikke. Originalteksten er selvfølgelig på latin, og på stedet bruges glosen »narravit«. Den betyder ganske ligetil og ukirkeligt »fortalte (en historie)«. Var der tale om skriftemål, ville der have stået »confessus est«. Ordvalget er så fast i det kirkelige sprog, at skriftemålstanken må afvises. Men, spurgte Alfred Otto, hvorfor skal det absolut være skriftemål? Er det ikke lige så anvendeligt i sammenhængen at antage, at den skyldige har betroet sig til ærkebiskoppen under løfte om tavshed, *men uden krav om syndsforladelse?* – Det er det selvfølgelig. Det kunne være en slags forberedelse dertil: En samtale om, hvordan synderen skulle gribe det an at få Guds tilgivelse for så stor en brøde, som det er at myrde nogen – konge eller ikke konge. Det kunne samtidig betyde, at der ikke var nogen egentlig tavshedpligt at bryde, men tværtimod et behov for at drøfte sagen med kardinaler og pave.

Jens Grand havde truffet den troværdige person »i år«, hvilket næppe kan være andet end 1296. Sidst på året 1295 slap Jens Grand ud af Søborg og flygtede til sin fæstning Hammershus. Februar 1296 ankom Isarn til Danmark og Jens Grand vovede sig i april væk fra Hammershus og havde – formentlig i dybeste hemmelighed – et kort møde med Isarn i København 8. april. Et par dage senere rejste han på Isarns råd videre til Lübeck og ventede dér, mens Isarn tog til møde med kongen i Ribe. Jens Grands ophold i Lübeck trak ud; »han lå længe dér«, står der i fængelskrøniken. Kongen ville ikke indgå forlig som Isarn foreslog, men sendte 5. maj kansler Morten Mogensen og Ribekanniken provst

Guido til pavehoffet med fuldmagt til at føre proces mod ærkebiskoppen på kongens vegne. Nu først forlod Jens Grand Lübeck. Også han ville til paven. Han valgte en omvej over Brügge og Paris for at undgå at træffe sammen med kongens delegation. Paven var i Avignon; dér blev Jens Grand vel modtaget og herfra fulgtes de til Rom, hvor kongens folk indtraf kort efter.

Af alle steder, hvor Jens Grand befandt sig i 1296, er Lübeck det sandsynligste for mødet med den troværdige person. Det skete næppe først på året under rekreationen på Hammershus, næppe heller under todagesopholdet i København endsige under rejse og ophold i udlandet i årets sidste del. Men i Lübeck var han en månedstid og havde ikke travlt. Hans ophold må hurtigt være blevet kendt i vide kredse, og måske også hans plan om at opsøge paven.

Her indfandt kongemorderen sig, gik til bekendelse, forklarede sig og bad om ærkebiskoppens råd om, hvordan aflad kunne gøres og sjælen frelses. Måske blev planen, at Jens Grand skulle lægge et godt ord ind for synderen hos Bonifacius VIII og spørge, hvad pavelig syndsforladelse ville koste. Man skal ikke undre sig alt for meget over, at synderen vovede at indrømme misgerningen, for én af anklagerne mod Jens Grand var, at han kort efter kongemordet højlydt havde udtalt, at det var ærgerligt, at kongen ikke var blevet myrdet 12-16 år før, for så havde han ikke efterladt sig afkom. En vis sympati kunne den skyldige åbenbart regne med!

Jens Grand røbede ikke, hvem der kom, men kunne ikke dy sig for at afsløre hvad årsagen til kongemordet var. Han sluttede nemlig sit indlæg med at sige: »Hvorledes og af hvilken ulykkelig årsag den nævnte konge gik til grunde på et mistænkeligt og øde sted, har jeg fået fortalt i år af en person, der er troværdig og hævet over al indsigelse. Navnet kan meddeles, hvis det ønskes. *Men hvor sløset kongen var med sig selv og med alle gode sæder i riget og hvor umenneskeligt han forfulgte kirker og kirkelige personer, det ved enhver.*«

... Sløset med sig selv og alle gode sæder... forfulgte kirker og kirkelige personer.... Det var omtrent som Jyske årbog beskrev ham: »*Han tog kirkernes tiende, skaffede ingen mand ret, forarmede klostrene med sine heste og hunde og krænkede stormændenes hustruer, tøjsløs som han var...*« – Eller »for sin ukyskhedes skyld«, som snakken gik i Lübeck.

Erik Glipping var blevet en plage for landet. Han boede ikke fast noget sted, men rejste land og rige rundt; det var datidens forudsætning for at regere. Han nøjedes ikke med at drage fra kongsgård til kongsgård,

men slog sig ned på klostre undervejs – med alle sine mænd, deres heste og hunde – og krævede mad og drikke og slog gækken løs i dagevis. Det gjorde hans mænd vel også. Som herren, så hans svende. Levede kong Erik et muntert, hensynsløst liv, så gjorde vel også marsken og kammermesteren det, hvis de var hans sande venner, som alle var enige om. De fredløse var før dommen en plage sammen med og på linie med kongen.

Kongemordets store pointe var at slippe af med dem alle på én gang: myrde kongen og fordrive vennerne. Planen lykkedes: Kongen døde og vennerne måtte gå i landflygtighed. Måske var det en snedig detalje at lade Rane Jonsen overleve: Det kunne bruges til at kaste mistanke på hele flokken.

Antager man at grev Jakob eller marsk Stig stod bag kuppet, blev det en fjasko, for de mistede selv bogstavelig talt alt derved. Antager man at hertug Valdemar stod bag, er det uforståeligt at de fredløse ikke kunne vende hjem, da han og hans parti mistede magten og indflydelsen. Men gik planen som tilsigtet, var Jens Grands gæst Agnes, Danmarks tidligere dronning, nu grevinde af Holsten. Det var ikke folkevisens marsk Stig, der hævnede sin krænkede hustru, men virkelighedens krænkede hustru, der gjorde regnskabet op med en mand, der i stadig stigende omfang forsømte sine pligter og skejede moralsk ud. Og hun fik hans slæng af utiltalende stormænd fjernet ved samme lejlighed. At hun måtte have betroede folk til at hjælpe sig, er indlysende, men skulle en dronning ikke have forholdsvis let ved at skaffe sig en sådan hjælp og skulle hun ikke også være nærmere end andre til at få dem sluset ind blandt kongens ledsagere, når han red ud?

En sproglig detalje må nødvendigvis omtales: I oversættelser står der om personen, der var troværdig og hævet over al indsigelse: »Hans navn kan meddeles...«,⁵ men i originalteksten står »cuius nomen...«, altså »hvis navn kan meddeles«. En mand behøver det ikke være.

Dronning Agnes fik det som hun ville. Hun varetog styret af Danmark i årevis mens børnene var små. Bagefter opbyggede hun et nyt magtcentrum ved mere eller mindre spontant at ægte grev Gerhard. Hendes forhold til ret og magt, kirkelige påbud og kontante afregninger får man indtryk af, når man erfarer, at hun meget vel vidste, at de to var for nært beslægtede til at ægteskab ifølge kanonisk ret måtte indgås. Det brød hun sig pokker om, og skrev – da det *var* for sent – et høfligt brev til paven og sagde undskyld. Brevet er væk, men svaret kendes. Bonifacius skrev 3. august 1295 omtrent sådan til ægteparret: »Skønt I vidste, at I var for nært beslægtede, har I fuldbyrdet ægteskabet og avlet børn sam-

men under påskud af at undgå yderligere konflikter mellem Holsten og Danmark. Nu føler I jeres samvittighed tynget, men vil ikke under nogen omstændighed lade jer skille. I stedet beder I bare mig om at godkende ægteskabet, – nå ja, lad mig så gøre det!» Paven adresserede sit brev til »Lübeck stift«; det var dér Agnes og hendes mand boede. Og det var dér Jens Grand opholdt sig foråret 1296.

Først handle, vel vidende at det er forkert, så vise anger og få tilgivelse. 11. september 1296 skænkede greveparret som tak for den pavelige syndsforladelse hellige relikvier – bl a fra Kristi tornekrone – til benediktinerklosteret i Cismar. Det var et nyt kloster, indrettet til nogle munke, der som straf for forseelser havde måttet forlade Hamburg og begynde for sig selv.

Hvordan nu med kongemordet? Fik paven synderens navn at vide og blev der betalt bod for misgerningen? Ja, med sikkerhed ved man det naturligvis ikke, for så havde der ikke været disse 700 års spekulationer over skyldsspørgsmålet.

Kom Agnes til at betale en bod? Hvem finansierede monstro kapellet i Finderup? Lidt mindre gætterier fører os til Ringsted kirke, den danske kongeslægts egen specielle kirke, der omkring 1300 blev udsmykket med store kalkmalerier. I hver af de 4 loftskapper i korsskæringen er der malet en trone. På den ene sidder Kristus og jomfru Maria, på den anden sidder den hellige Knud Lavard, den myrdede stamfar til kongeslægten, på den tredje sidder den myrdede konge Erik – ikke Glipping, men Plovpenning, som måske en dag kunne gå hen og blive helgen. Hvordan han blev myrdet på Slien og hvordan liget bagefter blev fisket op, er gengivet ved hans sider: Ingen skulle herefter kunne glemme Abels misgerning endsige gøre hans efterslæggt til konger i Danmark. På den fjerde trone, der ikke er mindre end de andres, sidder »Agnes, fordum danernes dronning«. Navn og stilling står tydeligt at læse deroppe i hvælvingen. Og hende var det vel, der bekostede udsmykningen og benyttede lejligheden til at fremhæve kongeslægten og til at genere hertugslægten.

I en skolebog der i sin tid var meget respekteret,⁶ hed det i en kommentar til kalkmalerierne: »Mærkeligt er det at se hende afbildet i så godt og fornemt selskab. Hun må have været klostrets særlige velynder. ..Måske har hun bekostet billedernes udførelse«.

Dronning Agnes døde 1304. Tiden gav spillerum for mange spændende personligheder, men af dem alle er dronning Agnes den, jeg helst ville have en snak med. Og det skulle ikke mangle på forståelse fra min side, hvis hun afslørede visse detaljer i forbindelse med kongemordet.

Noter

1. 29/11 1284 var fire af dem: grev Jacob, Stig Andersen, Niels Knudsen og Peder Jacobsen, i Odense sammen med kongen og beseglede flere breve, der til dels findes i original endnu. Tydeligere kan holdets rolle som regering ikke dokumenteres.
2. Valdemar optræder ikke klart i denne rolle i nogen kilde; det var dog måske – men ikke nødvendigvis – som rigsførstander han i løbet af 1287 tog Svendborg og Rudkøbing under sin beskyttelse.
3. I 1289 blev provst Jens Grand af Roskilde valgt til ærkebiskop, skønt dronning Agnes var imod det.
4. Det kan også være, at »fostrede som var det hans sønner og ophøjede dem« skal opfattes som et bibelcitat. I Esajas' bog (1,2) hedder det i bibeloversættelsen fra 1992: »Børn har jeg opfostret og opdraget, men de har brudt med mig.«
5. Niels Skyom-Nielsen i Carl E. Jørgensen: Kilder til Danmarks historie 1282-1340, første oplag 1964, side 15, men rettet i de senere oplag. Kurt Villads Jensen i »Helle-re Fanden selv, end Erik på Tronen«, 1999, side 121.
6. Otto Andrup, Peter Ilsøe og Poul Nørlund: Danmarks Historie i Billeder, Tekstbæfte 1, 1945, 133.

Carl E. Jørgensen f. 1930, adjunkt ved Viborg katedralskole 1957, rektor for Fredericia Gymnasium 1971-1990. Har i en række artikler beskrevet skoleforhold i de fleste danske byer (bl.a. i Fra Viborg Amt 1959, 1960 og 1999), afsluttende med »Skolereduktionen 1740« i »Uddannelse 2001« (udgivet af Selskabet for Dansk Skolehistorie). Medstifter af Dansk posthistorisk Selskab. Har skrevet Fredericia postkontors historie (i Post i Fredericia 1673-1995); desuden artikler om postforhold i Danmark 1864, postcensur i Danmark og Norge under 2. verdenskrig, postvæsenets blanketter og etiketter m.m., og bøgerne Om at samle Frimærker (1966) og Om at samle Christian X i 2 Farver (2001). Adresse: Regulsvænget 1, 7000 Fredericia; e-mail: carl.jorgensen@vip.cybercity.dk